

Noms d'algunes malalties

Darrerament, Ludwig Karl ha publicat un estudi sobre la figura del metge català Tederic, mort en 1276 després d'haver passat bona part de la seva vida a Itàlia (*ZRPk*, 49, 236-272). Vegeu *BDC*, XVIII, 161-163. Les obres de Tederic són d'una valor extraordinària per a la història de la Medicina. Fou aquest metge català el descobridor del procediment antisèptic per a la cura de les ferides.

L'obra capital de Tederic és la *Cyrurgia*, escrita en llatí, propagada per tot Europa durant l'Edat mitjana. Es coneixen catorze manuscrits llatins d'aquesta obra, dos manuscrits catalans, dos en llengua francesa, un en italià, un en castellà, dos en anglès, dos en hebreu i un en alemany. Les edicions d'aquesta obra, anteriors a 1546, són vuit, quatre de les quals són incunables.

Els manuscrits de la versió catalana de la *Cyrurgia* es troben l'un a París (Biblioteca Nacional, esp. 212) i l'altre a Graz (Biblioteca de la Universitat, n.º 342).

Vaig aprofitar l'estada a París durant l'hivern de 1911-1912 per a transcriure una gran part del ms. esp. 212, i havia estat el meu intent de publicar aquest text.

La llengua de la versió catalana de la *Cyrurgia* és força interessant pels arcaïsmes i mallorquinismes que s'hi troben.

El registre de les malalties de l'home i del cavall que hi compareixen és un vertader inventari dels mals que afligien la nostra gent de l'Edat mitjana. Una tria feta a l'atzar dels noms d'aquestes malalties pot deixar entreveure l'interès que ha de tenir la publicació de la versió catalana de l'obra de Tederic.

Cat. *anticor*

Una de les rúbriques de la *Cyrurgia* dels cavalls tracta «De *anticore* qí's fa en lo pitz del caval» (f. 97). Aquesta malaltia del bestiar cavallí és descrita de la manera que segueix : «Glanola que a vegades es en los pitz es agreujada per les humors aqí matex escomaugudes e escampades per les cames. Cor assats es veyna al cor e anojosa. Aquesta malautia es apellada universalment *anti-quor*.» El nom d'aquesta malaltia és aclarit per la mateixa definició que en dona Tederic. La seva proximitat i el seu veínatge del cor li donen el nom. La forma *anticore* de la rúbrica assenyala certa influència italiana, ben explicable en un autor que ha sojornat a Itàlia durant llargues anyades.

Cat. *arangidura*

Una altra malaltia dels cavalls es l'*arangidura* : «*Arangidura* es malaltia al ventre dell caval, fa embrugit, e forsa lo caval femar femda no digesta e soven clara axí con aygua. E aquesta malaltia esdeven a vegades quant lo caval ha molt menyat e no ha mastegat e pux es cavalcat tantost» (*Cyrurgia*, f. 99). El color groc dels fems del cavall escorrensat explica perfectament el nom d'*arangidura*.

El provençal coneix els mots *arangel* 'orange', *arangilat* 'drap de couleur orange', i el menorquí coneix el mot *aranjat* 'confitura o compota de taronges'.

Cat. *atenyedura*

Entre els noms de malalties dels cavalls que comentem hi ha alguns deverbals que no trobem registrats ni en català antic ni en provençal : un d'aquests és l'*atenyedura*. «De *atenyedura* : A vegades esdeven que lo caval fort si fer dell peu derrer e la cama primera firent lo nervi maistral e endanyant, per la qual raon lo pacient si dol de necessitat de quell matex» (*Cyrurgia*, f. 104). L'*atenyedura* no és més que un verbal especificat del verb *ATRINGERE* 'berühren', per tal com el peu de darrera frega el peu de davant quan el cavall camina o corre.

Cat. *bàrbules*

Hi ha uns grans que surten a la boca del cavall, coneguts per *bàrbules* : «De *barbules*. *Barbules* son en lo paladar dell caval sotz la lengua axí con mamella asuclada de alguna bestiola que, can crexen la terza part de j. gran de forment en lonc, veden al caval que no pot menjar» (*Cyrurgia*, f. 101). El nom d'aquesta malaltia, que no trobem registrat en cap diccionari etimològic, ha d'ésser un derivat del llatí BARBULA, amb un significat especial: «pili qui in utraque oris parte quorundam piscium nascuntur» (*Du Cange*), i d'aquí el significat de gra, comp. «*barb* : s. barro (en la cara); *barbs* e pigues s. xv» (*Aguiló*) i el cat. modern : *barb* 'granet de la cara amb un pic negre'.

Cat. *blaiura*

Entre els mots provinents del franc *blao* 'blau' hi ha un mot típic del català antic, desaparegut de la llengua vivent. És el mot *blaura* : «De *blaura* e de cascament de la cara menys de departiment de continuïtat» (*Cyrurgia*, f. 23). *Aguiló* registra aquest mot, però no dóna una indicació clara i precisa del seu significat. Esteve-Belvitges, *Diccionario catalán-castellano-latino*, registra el mot *blavura* «ant. v. *Blau*, el que resulta d'algun cop o contusió».

Aquest mot, provinent de *blau* i format per analogia amb *blancura*, havia pres un significat ben especificat en català antic : 'una espècie de cascadura de la cara sense trencament de pell'.

L'haver pres en català un sentit abstracte els mots acabats en *-ura* : *rancura*, *amargura*, *verdura*, *dauradura*, *ventadura*, *mesura*, *tristura*, etc., ha estat possiblement la causa que *blaiura* perdés el seu significat específic i que, fins i tot, desaparegués del català modern.

Cat. *carboncle*

Hi ha una malaltia del cavall coneguda per *carboncle*. Vegem el que en diu la *Cyrurgia* (f. 102) : «De *carboncles* e barrugues. *Carboncles* e *barules* son fetes en lo caval per sobrefluitat de sanc he de humors.» Aquest significat de *carboncle*, que no he trobat en

el català antic, pot provenir molt bé del provençal *carboncle* 'anthrax': comp. l'antic francès *escarboncle*, provinent, igualment que els mots provençal i català, del llatí *CARBUNCULUS*.

Cat. *corn*

«*Cor* es apelat per so *cor* es endurayt axí con *corn*, e sol esdevenir con la carn dell dors, per gran carrega es cascada e inflada. E avans que pas la infladura la bestia portant gran fex, que si esdeven *corn*, aurá feta rayl ans que'l *corn* en sya solt, la bestia mor e apenes n'escapa» (*Cyurgia*, f. 101). Tederic dóna aquí mateix l'etimologia del mot que fa venir de *CORNU*. En català antic, però, no he sabut trobar cap altre exemple de *corn* amb el mateix significat.

En la descripció del *corn* més amunt transcrita es diu que «si esdeven *corn* e aurá feta rayl ans que'l *corn* en sia tolt, la bestia mor». Aquest aclariment fa suposar que el *corn* 'malaltia que fa arrel' és un provinent de *CORMUS* 'arrel d'arbre', 'cep', del qual trobem un exemple en *Aguiló*: «els posas en *cormes* e en çeps e en greu presons» (12^{da} del *Crestia*, c. 409).

Cat. *corba*

«*Corba* es malautia accident al caval sots lo cap del guaret el gran nervi detrás, ab inflament alqun per lonc dell nervi desús dit ... esdeven con lo caval es cavalcat iove» (*Cyurgia*, f. 103). Aquest significat de *corba*, que cal afegir als múltiples significats registrats, és un derivat del llatí vulgar *CURVA*.

Cat. *crebassa*

Els talls oberts a la pell per l'acció del fred són coneguts per *clivelles*, *eschivelles*, *escrivelles* (Cat. or.). En canvi, en català antic, com en provençal i en francès, són coneguts per *crebasses*. «De *crebasses* per travers. Una *crebassa* longa e per travers es feyta que ven per raxon d'altres *crebasses* ... que embarguen l'anar del pacient molt mes que les altres *crebasses* en tant que aquella *crebasse* taylla la carn» (*Cyurgia*, f. 105). Al costat de *crebassa* com-

pareix el verb *crebar* : «Un dels seus ulls *crebá* o se latá e foné's en licor» (*Collacions*, 216).

L'origen de *crebassa* és segurament un CREPACEM (*crepax*) registrat pel *Thesaurus linguae latinae* : «*Crepax -is* a *crepando* sicut *edax* ab *edendo*. Unde *crepacem* *malam*» (Senec. Epist. 115). La raó per què el mot *crebassa* del cat. antic ha estat substituït per *crivella*, *esclivella*, s'ha de cercar segurament en alguna homonímia que ha fet la vida impossible a *crebassa*.

Cat. *enfustegadura* i *enfustegat*

Hi ha una malaltia del cavall coneguda amb el nom d'*enfustegadura* : «Lo caval *enfustegat* e per mal de nervis destreyents los membres e a vegades un poc d'infladura, si que el cuyr es curat en tal que apenes pot esser pres o estret ab los ditz, e quant va sembla sançfus o quax. E a vegades los huyls lagremegen e esdeven *enfustegadura*, quant lo caval es suat e molt calent» (*Cirurgia*, f. 99). Aquesta malaltia del cavall és coneguda vulgarment per *encuirament* o *mal encuirat*.

L'*enfustegadura*, que altrament ens és desconeguda en el provençal antic i en el català antic, és sens dubte un deverbal de FUSTIGARE 'bastonejar', que amb diversos significats es pot comprovar en totes les llengües romàniques.

Cat. *escalmadura*

Entre les malalties del cavall hi ha l'*escalmadura*. La *Cirurgia*, f. 99, conté una rúbrica «Dell cavall *escalmat* so es *escalçat* : «*Scalmadura* es malautia desecan les coses dintre el cors dell cavall, e amagrex lo cors e fa pudrir la femda dell cavall axí com dell home». L'origen d'*escalmadura* no és clar. Hi ha el mot *calma* 'bonança', que podria tenir-hi certa relació. Hi ha, però, dues dificultats : el no comparèixer el mot *calma* en català antic i la dificultat de relligar els significats de *calma* i *escalmadura*. Tederic en dóna l'origen probable quan escriu la rúbrica «Dell cavall *escalmat*, so es *escalçat*». El reportar *escalmadura* a *escalçadura* té una dificultat, l'evolució de F > M, de la qual no coneixem cap exemple en el cas de -lf- > -lm-. La tendència cap a aquesta evo-

lució, però, en canvi, no és estranya: pot ésser constatada en la llengua basca en el cas de $v > m$. *magina* 'beina de l'espasa', *makal* 'dèbil' < FLACCU, *makallo* 'bacallà', *maskulo* 'butllofa de la pell', de VASCULU.

Cat. *escorçadura*

«De *scorsedura* : Si *escorsedura* sia fresca lo primer dia o lo segon de la tenyadura sie resinat per lo que sagne per la resina-dura» (*Cirurgia*, f. 104). En català antic compareixen una sèrie d'exemples d'aquest mot : «des bambolles de les *escorxadures* sobre los ossos nuus impresses» (*Quinto Curcio*, k, 3); «tota mena de *escorxadura* o cremadura de foch» (*Prior*, 14). En provençal compareix la forma *escorjadura* amb el mateix significat d'«esgarrinxada», 'esqueix de la carn', etc. Aquest mot és, de segur, un deverbial de *EXCORTICARE que ha passat al català *escorxar*, provençal *escorgar*, francès *écorcher*.

Cat. *escorredura*

«D'escorredura : *Escorredura* es feta a vegades en la iuntura de la cama detrás prop lo peu, he es malmés per forsat feriment en lo cors del caval. A vegades cau (?) lo peu en tort ves terra en tant que la iuntura de la cama prop lo peu qui es molt delicat, e per les darteries e de nervis es malmenat» (*Cirurgia*, f. 104). Aquest nom de malaltia és, sens dubte, un deverbial de EXCURRERE 'escorrer' que té representants en totes les llengües romàniques: català *escórrer*, castellà *escorrer*, *escurrir*, italià *scorrere*, etc.

Cat. *espallències*

Entre les malalties del cavall s'hi compten les *spallències*. «*Spallències* son unes malauties ques fan el dos, amenants el dos del caval inflamens, en lo cap de les espatles faens j. callositat de carn, sobre les espatles, el cap del dors. E lo dit inflament enveleyt veu gran opression» (*Cirurgia*, f. 102). Cal registrar el mot *spallències* entre els múltiples derivats de SPATULA amb una significació molt aproximada al *mal d'espallat*, o a la *espalladura*, de guariment molt divers. L'*espalladura* és curada d'una

manera un poc misteriosa, amb estiraments i creuaments de braços que practica, a cada poble, un home que posseeix el secret de curar-la.

Cat. *sparvays*

«Des *parvays* : *Sparvays* nexen sots los guarres ho j. poc deval, amenant a vegades inflamens prop la vena magistral que es dita fontanella, tiren aquí les humors continuadament per la vena de demont dita, per la quall raon lo caval, con es huyat resseca per forsa e sdeven al caval axí com iardi» (*Cyrurgia*, f. 103). Aquesta malaltia és, sens dubte, la mateixa que l'*esparverany* : alifafa, bony en els peus dels animals», i que l'*esparavany*, que compareix en el *Cançoner Satíric Valencià*, 120 : «al rocí ... tot ple de vorm hi d'alifachs, de *sparavanys* hi de cucas hi de mals anys».

És interessant de constatar que aquest mot, provinent molt probablement del got. SPARWA 'ocell', REW, 8125, per a Tederic no és altra malaltia que una espècie de grans que «neixen sots los garres»: són *per avalls*, en la part baixa.

Cat. *espinella*

Espinella és un mot que ni compareix en català antic ni en català modern. «*Spinella* es malautia vinent al caval sots los garres prop les iunctures dels orsos d'aquest garret; viuen en la j. ho n l'altre costat sobre l'os, grossa a manera de velana, a vegades menor, a vegades maior que estant destrey aquell junctura qu ell caval si dol moltes veus per forsa» (*Cyrurgia*, f. 103). *Espinella* és, sens cap mena de dubte, un diminutiu de SPINA, amb un significat no registrat en cap llengua romànica.

Cat. ant. *espondils*

El f. 35 de la mateixa *Cyrurgia* de Tederic té una rúbrica que tracta de la cura de les nafres : «De acidament (?) e de trencadura dells *espondils* dell col.» I J. March, *Dic. de rims*, 73, en donar «exemple de alguns rims sense par, appellats rims de fenix», posa els següents versos:

«Si m fay amor magrir los espondils
Tant fort qu'adés seray pus fret que gibres.»

Du Cange porta els següents exemples de *spondilia* : «*Spondilia colli vertebrae, in mirac. S. Godehardi Episcopi n. 19 L. Gall. spondile.*» «*Fridiricus II. Imp. lib. j. de Venat. cap. 36 : A lumbis vero desuper renes usque ad principium caudae super anum dilatantur spondilia, et intercipiuntur inter duo ossa ancharum.*»

Evidentment, segons els exemples adduïts, tenim dos significats del mot *spondil* : 'vèrtebra del coll', segons la *Cyrurgia* i segons la vida de Sant Godehard, i el significat de 'maluc', segons el text transcrit de J. March i el llibre de caça de Frederic II.

La idea de gras la trobem en el provençal *esponduloza*, possible derivat de *spondil* : «*et carn mola et blanqua et glandoloza, esponduloza*» (*Anatomie*, f. 18b).

Meyer-Lübke, *REW*, registra l'italià *spondiglio* 'nodo della schiena', napolità *spuonele* i tarentí *spuendzole* 'Stachelmuschel', i el castellà coneix *espondil*, sinònim de 'vertebra'.

El llat. *spondylus* té múltiples significats : a) «*in mari animal*», Plin. lib. 32, cap. 11; b) «*calculus aeneus apud Iulium Pollucem*»; c) «*verticulum quod apponitur fuis, ut nendo melius vertantur*»; d) «*caro interior ostreorum*», Plin. lib. 32, cap. 6; e) «*utitur Martialis pro animalium osticulis*».

Cap d'aquests significats del mot *spondil* ha arribat al català antic: únicament el darrer significat es pot relligar amb els «*espondils dell col*» (*Cyrurgia*, f. 37); «*De deslogament dells espondils de l'esquena*» (*Ib.*, f. 37).

Evidentment aquest mot ha tingut una vida migrada en la literatura catalana antiga i en la literatura provençal i ha acabat per desaparèixer de la llengua moderna.

Cat. *forcella del pit*

És evident que el mot català *forquilla* és una creació castellnitzant incorporada al català per necessitat. La *forquilla*, mot de creació catalana recent, té una explicació. La *forqueta*, que significa en mallorquí 'tenedor', tenia a la pagesia un significat ben especificat : 'forca amb banyons per atiar la llenya al foc'. Aquest significat, desconegut del mallorquí, explica l'haver pogut crear la *forqueta* mallorquina.

Compareix, però, un diminutiu de *forca* curiós: és la *forcella*

del pit : «De deslogament de la *forcella* dells *pitz*» (*Cirurgia*, f. 37). Aquesta denominació té un paral·lel en *fórchela* d'Evolaïne (Suïssa francesa). El mot *forcella* és ben segur de procedència provençal i, possiblement, estès de Montpeller estant.

Al costat de *forcella* i amb el mateix significat compareix el mot *furcula*; vegi's *Du Cange* i també *Cirurgia*, f. 34 : «De trencament de la *furcula* dell *pitz*.»

Cat. *furina*

Hi ha una altra malaltia del cavall que és coneguda per *furina*. «De la *furina*. *Furina* es j. malautia entre la iuntura del peu e la unglà sobre la corona dell peu ... Si la *furina* es en les venes e es enveylida per negligencia sia curada per totes coses axí con es dit dell sobreos» (*Cirurgia*, f. 105). *Aguiló* registra un mot que potser és un derivat de *furina* : *furinada* (Espills) 'sutge', el qual tampoc trobem registrat en Meyer-Lübke, *REW*, i que pot ésser un provinent de FULIGINE. *Furina* és, molt probablement, un FOLLINUS, provinent de FOLLIS, que compareix en Prisc. Gramm., II, 78, 24.

Cat. *lampasch*

Hi ha una altra malaltia especial del cavall coneguda per *lampasch*. «Dell *lampasch*. *Lampasch* es malautia que es fet en la part subirana de la boca sobre les dens per abundament de sanc. E es axí coneguda. Los solchs qui son entre les dents de vall con sobrepuen per inflament, axí que no pot tenir lo menyar. Mas enflegmat e envormellat lexa caure de la boca» (*Cirurgia*, f. 101).

Aquest *lampasch*, segons totes les probabilitats, no és altre mot que el català *empaix*, provençal *empach*. No falten exemples d'aquest mot en català antic : «o paret anyosa perquè poses *empaix* a nostres voluntats» (Francesch Alegre, 28 v.^o). «e aquests *empaixs* procuren los sants angels» (*Angels*, 34 v.^o). Meyer-Lübke, *REW*, 4706, fa venir el mot *empechar* del llatí IMPEDICARE, del qual el català antic *lampasch* seria un deverbial amb l'article aglutinat.

Cat. *lebrozia* 'lepra'

El f. 79 de la *Cirurgia* té la següent rúbrica : «De *lebrozia* e de totes les semblances e de les conexences d'aquella.» La presència del mot *lebrozia* per a anomenar la 'lepra' estranya, tota vegada que aquesta paraula més aviat havia d'assenyalar 'l'indret on viuen els leprosos', 'hospital de leprosos', etc.

Meyer-Lübke, *REW*, relliga el mot *lebrozia* amb *LEPROSUS*, igualment que el provençal *lebrozia*, nord-italià *leveroxia*, engadí *alvusia*. El francès coneix la forma *ladresie* 'lépreux', que s'ha de reportar, sense cap dubte, amb *ladre*.

En català antic mai no compareix la forma *lepra*: sempre trobem *lebrozia* : «Ihesucrist nos tramet a tu que't douem consell en quina manera guarrás de la *lebrozia* que tens» (*Leg.*, II, 242); «porets guarir la persona que sia malalta de *lebrozia*» (*Ib.*, II, 204); «que's garde de les malalties de l'anima e de *lebrozia* spiritual, ço es a saber de vicis e de pecats» (*Collacions*, 128 v.º).

El castellà antic, en canvi, coneix la forma *lepra* : «gula, envidia, acidia que s'pegan como *lepra*» (Hita, *Libro del buen amor*, 86).

Sembla que el provençal *lebrozia* va tenir poca vitalitat i, per tant, una extensió força relativa.

És cosa una mica estranya que *LEPROSUS* hagi esdevingut *llebrozia*, quan els seus representants genuïns són català *leprós*, castellà *leproso*, francès *lépreux*, els quals no han pas acomplert l'evolució del grup -PR-, comp. català i castellà *cabra*, francès *chèvre*, ni han regularitzat el tractament de la L- en català.

Demés, la E de *LEPRA* és una ě breu: ¿per què, doncs, aquesta vocal no s'ha diftongat en castellà? Hi haurà alguna raó molt important que ha desviat aquest mot del camí que les lleis fonètiques li assenyalen. És possible que la repugnància produïda per la malaltia hagi impedit que el mot *LEPRA* tingués una evolució popular; és possible que la terminologia mèdica li conservés el caràcter erudit. En contra d'això, però, hi ha el fet que un grau nombre de noms de malalties són de caire totalment popular: *brach*, *cascament*, *grenolles*, *glànoles*, etc. Necessàriament ha d'haver-hi una altra raó perquè el llatí *LEPRA* no hagi acomplert sinó parcialment el seu camí.

Trobem en la literatura catalana moderna *llepra* i *lleprós*: «Veentse Noaman syro, *lleprós* de cap a peus.» Pons, *Miserere*, 33.

Les formes castellana *lepra* i francesa *lèpre* no són pas tampoc explicables satisfactòriament. ¿On trobar una explicació de les formes *lepra* i *llebrosia*?

Segurament aquesta explicació la tenim en l'homonímia produïda entre els resultats de LEPURE i LEPRA. La *llebre* no podia assenyalar, a la vegada, un LEPUS i una malaltia. Aquesta incompatibilitat insuportable provoca, per una banda, la creació del mot *llebrosia* amb evolució popular i amb una adaptació a l'adjectiu LEPROSUS i, per altra banda, conserva una forma erudita ben explicable per la popularitat de la *llebre*, major que la de la malaltia repugnant.

Cat. *morenes*

La *Cirurgia* (f. 64) intitula un capítol «De *morroydes* o *morenes*». Diez, *Etym. Wort.*, II, 79, fa venir el català *morenes*, castellà *almorranas*, de HAEMORROIDES. La identitat del mot ens la dóna la *Cirurgia* amb el text que havem adduït: l'evolució, en canvi, no és pas una cosa massa clara.

Quin report hi pot haver entre el català *morena* i el castellà *almorrana* i l'HAEMORROIDES? Hi pot haver influït el mot *morena* 'peix' i 'bruna'?

No sé pas si les lleis fonètiques tenen ací algun recurs per a explicar les formes catalana, provençal, castellana i portuguesa.

Cat. *morfea*

Entre els noms de malalties registrats en la *Cirurgia*, hi ha la *morfea* «De *morfea*» (f. 76), que és una «especie de tinya o lepra que surt als ases en el coll i fa unes crostes blanques» (*Aguiló*). Segons Meyer-Lübke, *REW*, és un mot procedent del longobard MORFJAN.

Cat. *porrell* 'espècie de berruga'

La rúbrica del foli 64 de la *Cirurgia* tracta «De *barrugues* e de *porreyls* e de *cayls* e de *formigues* que esdavenen en la verga o en altra part del cors».

Els *porrells* són, sense cap mena de dubte, una espècie de tumors. Aquest nom de malaltia, no registrat en cap diccionari català, pressuposa un *PORRUM* i el sufix *-ell*; comp. italià *porro* i francès *porrillon* 'berruga'.

Possiblement té certa relació amb el *porrell* el verb *porrejar*, de significat una mica escabrós, el qual compareix en *Spill* de J. Roig, v. 305:

«als vells galans,
qui no se stan
de porrejar
e pledejar
ab la verdor.»

El provençal *porret* té un significat emparentat amb el català *porrell*:

«Cant auzel a porrez.»

«S'a vostre auzel naisson porret,
Avant sion massa longuet
Del garir non aiatz despeig.» (*Aux. Cass.* 3125.)

¿Per què aquesta mena de berruga és un *porret* en provençal i un *porrell* en català? Segurament s'ha d'explicar per raó de la incompatibilitat dels significats de *porro* 'all' i 'tumor' en català antic i en provençal antic.

Cat. *pruija*

Un nom de malaltia del cavall força interessant és el de *pruije* «De *pruije* : *Pruige* nex per enterrament de sanc pudrida. E la *pruyge* al comensament prop dell coll fa flonchos en la carn per diverses locs del cors, el cuyr es pelat e si no es curat torna en roya» (*Cyrurgia*, f. 102). J. Esteve registra aquest mot «Proiga: Pruritus (diu Purritus)» (*Aguiló*). En català modern *pruija* significa 'picor', 'comezón' (*Aguiló*).

L'ètim d'aquest mot, que fins ara no ha estat registrat, és el de *PORRIGINE* : «Capitis affectus est, quum tenues et furfuraceae, squamulae ex capite decidunt» (*Calepini Dictionarium*, 1570). El mot compareix sovint en els escriptors llatins : «Tristem et corrup-

tum scabie, et porriginè plenum» (Celsus, *Lucil.*, lib. 30). Cal tenir en compte que *porrigo* és una deformació de caràcter popular de PRURIGO (Walde, *LEW*).

Cat. *sangfonió*, *sanfoniment* 'cop de sang'

Hi ha una altra malaltia registrada en la *Cirurgia*, dita *sangfoniment* i també *sangfonió* : «De la cura de la *sangfonió*» (f. 98). Aquesta malaltia no pot ésser res més que el cop de sangs. Ho indica el procediment de curar-la, tota vegada que, per curar-la, cal fer sagnar les venes de les galtes. Probablement l'origen de *sanfoniment* no és altre que un *sanguisfundimentum* 'extravasació de sang', comp. *fona* < FUNDA, *fonill* < FUNDIBULUM. I el cavall que sofreix aquesta malaltia és un cavall *sangfós*, adjectiu que comprova l'origen que he donat de *sanfoniment* : «E la doncs sia fet d'equell per totes coses axí con es dit al capitol del caval *sancfus*» (*Cirurgia*, f. 99).

Cat. *sedencula*

La *sedencula* és una malaltia del cavall que no trobem citada en altres textos catalans ni provençals. «*Sedencula* he es feta en la unglà dell caval tayllant per mig la unglà e a vegades de costat. E la sissura comensa en la unglà dell peu gitant a vegades sang viva, anant a dins vas lo tall de la unglà e aquí matex aiusta les sues rayls» (*Cirurgia*, f. 106). Sospito que aquest mot no provingui del llat. SEDUCULUM : «Quasi sudaculum dictum, genus est flagelli, quod vapulantes sudare faciat» (*Festus*). La sang viva que raja de l'ungla del peu pot molt bé haver donat origen al mot *sedencula*.

Cat. *sobreos*

«De *sobreos* : Sobre ossos son fetz dell foc a vegades en les cames dell caval per feridura, a vegades per corbament (?) de cosa dura. Tots los sobre ossos dels cavals comensen en dura carnositat...» (*Cirurgia*, f. 103). Aquest mot de creació romànica, com *sobrepellis*, *sobrecella*, *sobreportal*, *sobresou*, etc., és un compost de *sobre* + *os*.

Cat. *vena organal*

Al f. 25 de la *Cyrurgia* trobem la següent rúbrica : «De naffra de la vena organal.» L'adjectiu *organal* és, sense cap mena de dubte, un derivat d'ORGANUM; interessa, però, seguir el procés seguit per tal d'arribar a significar 'vena jugular'.

El llatí ORGANUM significava 'instrumentum' per excel·lència, però, demés, significava 'instrument de música', fos el que fos; comp. Quint. lib. 9, cap. 4. Al mateix temps significava certes eines dels artistes i, també, un instrument per a amidar.

Entre els múltiples representants d'ORGANUM amb el significat originari registrats per Meyer-Lübke, *REW*, cal comptar-hi especialment el català *arguens* 'instruments de tragar garbes' i *arguenells* 'espècie de sàrria de vímets per a transportar els càntirs d'aïna que s'omplen a la font' (Vic, Llussanès).

Aguiló encara registra un matis típic entre els significats d'*orgue*, el de 'medi', 'instrument' : «e los del consell ... *per orgue* de mossen Pere de Belloch respongerren...» (*Doc. Arch.*, XXIII, 321); «e en efecte *per orgue* del dit mossen Sorribes digueren» (*Ardits*, v. 88); «*per orgue* del magnífich senyor, conseller en cap» (*Ardits*, v. 369).

Demés, *orgue* significa 'l'aparell respiratori'. Quan una persona respira dificultosament i deixa sentir fort la remor dels bronquis, es diu que «se li sent l'*orgue*» (Vic). Aquest significat d'*orgue* fossilitzat en l'expressió precedent ens explica clarament l'origen de la *vena organal* que compareix en la *Cyrurgia* (f. 25).

fen i *estram* 'fenal' i 'palla'

La presència en català del llatí FOENUM està comprovada pels mots *fenigrec* 'sinigrec', *fenàs*, *fenal*, *fenc*, etc. Però la forma catalana originària ha desaparegut per raó del conflicte que s'ha produït entre els representants catalans de FIDE i de FOENU, l'estudi del qual reservo per a un altre indret. La *Cyrurgia* de Tederic, que sota tants d'aspectes ens ofereix un vocabulari tan arcaic, ha conservat encara el mot *fen* : «E la doncs ab delguades ligadures les

quals alguns apelen troques els altres rapes. O sia pus (pres) dell *fen* o del *stram* del ordi feta» (f. 98).

Demés, aquest text registra un altre mot desconegut dels diccionaris catalans i molt generalitzat en el domini romànic: és l'*estram* < llat. STRAMEN.

Cat. *narills*

La *Cirurgia* (f. 82) té una rúbrica que tracta «De bubes e de inflament e rogor de la cara e dell tencament de les *narills* e de lo pelament de les ceylles e los lebrosos». Els exemples d'aquest mot, adduïts per *Aguiló*, són nombrosos: «Vomitant per les *narils*» (Alegre, 130 v.º); «cavalcant en un cavall negre ... dels *narils* del qual exia molt fum» (*Leg.*, II, 81). En català modern compareixen els *narius*: «sos *narius* se dilatan» (Bosch de la Trinxeria, *Pla y Montanya*, 113). El prov. antic coneix *narilha*: «et venon los dos als huells e ls autres dos a las *narilhas*» (*Anathomie*, f. 7c).

Mistral, *Tresor*, registra el mot *narriho*, *narrilho* 'petite narine', 'narine'. Segons totes les probabilitats, el cat. *narils* no és més que un representant de NARICAE, el qual ha esdevingut *nariu*, passant al singular, igualment que *fulla*, *figa*, *poma*, etc. I la -u de *nariu*, paral·lelament a les regressions de *alba*, *auga*, *galta*, *delme*, ha esdevingut *naril*, del qual, fins i tot possiblement prové el prov. *narilhas*. Cal advertir, al mateix temps, que el provençal *narilho* no és pas originàriament un diminutiu, 'petite narine', sinó que s'ha pervingut a aquest significat per raó de la desinència del mot.

vis i *faç*

Els mots *vis* i *faç* 'cara', 'aspecte', han desaparegut del català modern amb tot i ésser molt coneguts i molt estesos en català antic: «De cura d huyls, confora lo *vis* contra macula» (*Cirurgia*, f. 90); «lo vulto o *fas* o ymage dell de Nostra Senyora» (*Ardits*, v, 51); «a hou *faç* a *faç* veureu lo Creador» (*Ritual de Tarragona*, 1550, 81 v.º). Per què aquests dos mots han desaparegut del català? Han desaparegut, no precisament per la manca de cos, sinó més aviat per la duplicitat de significació. *Vis* podia designar l'òrgan de la visió, la cara i el participi del verb *veure*: d'aquí que aquest

darrer esdevingués *vist*. I el *vis* 'cara' quedés substituït per *visatge* : «on es lo bell semblant que m demostrava ton *visatge*» (Blanquerna, 159), d'una banda,* i *faç* per *fatxa* d'origen italià. Corrobora la vitalitat del cat. antic *faç* el mot *façana* : «qui rentará scudelles ... en la *façana* de les fonts de la dita vila» (*Jochs Florals*, 1895, 210, segle xv).

Cat. *rodella* 'genoll'

Havia considerat com un dels criteris lexicals distintius entre el català i el castellà el mot *genoll* enfront del cast. *rodilla*, que havia substituït a GENUCLU per raó de l'homonímia provocada entre els resultats castellans de GENUCLU i FOENUCLU.

Rodella, però, ha existit en català antic amb el significat de 'genoll'. Ho demostra la següent rúbrica : «Del deslogament de la *rodela* del jonoyl» (*Cyrugia*, f. 39); «De acidament de la *rodela* dell genoyll» (*Ib.*, f. 15). Així com el FOENUCLU ha estat la causa de la desaparició del *genoll* en el domini castellà, la *rodella* 'escut' ha estat la causa de la desaparició de la *rodella* 'ròtula'. Els exemples de *rodella* 'escut' són abundosos en català antic i modern: «ab ballesta o arcabús o lansa o spasa y *rodela*» (*Hist. Poll.*, III, 188), s. xvii; «Armas defensivas : cuyrassa, ... pavés, *rodella*» (*Ib.*, I, 242) s. xiv. Els diccionaris catalans antics també registren la *rodella* amb aquest significat : «*Rodella* Clypeus, ei ... *Rodella*, o rodianxa de fus. Verticillns». En Esteve-Belvitges trobem : «*Rodella*, s. f., arma defensiva, especie d escut rodó. Rotundus clypeus. Rodella de gènoll. Ant. copa del genoll.» *Rodella* encara tenia un altre significat : era el de 'blanc dels exercicis de tirar'; «tirar a la *rodella*»: tirar al blanc (Sant Bartomeu del Grau).

La prova més clara de la influència que aquesta *rodella* ha exercit damunt la 'ròtula', la tenim en els mateixos exemples antics que, en parlar-ne, sempre distingeixen : «de la *rodela* del jonoyl».

Aquesta *rodella*, doncs, es podia confondre amb la *rodella* 'escut'.

A. GRIERA

* És curiós de constatar que tots els exemples del català antic que tenim de *visatge* provenen de R. Lull.